

Szentmártoni Szabó Géza

Egy Zrínyinek tulajdonított epigrammáról

Zrínyi Miklós (1620–1664), csáktornyai könyvtárának egyik kötetében dédapja, a szigeti Zrínyi portréja mellé, a margóra jegyezte fel a következő distichont:¹

Una est et verax summae virtutis imago
Vivere cum possis, non timuisse mori.

Már a Zrínyi-könyvtár katalógusának első kiadója, a kolozsvári születésű bécsi antikvárius, Kende Sámuel (1858–1928)² is az eposzírónak tulajdonította az epigramma szerzőségét, sőt német fordítást is adott hozzá: „Das kennzeichnet allein den tapfern, wirklichen Helden: / Leben so lang’ ihm vergönnt, aber nicht scheuen den Tod.”³ A latin disztichont 1964-ben Klaniczay Tibor (1923–1992) is bevette Zrínyi-monográfiájába. Ő ott csupán annyit mondott az idézett sorok előtt, hogy „a költő gyakran szemlélhette őse arcképeit. De ilyet könyveiben is találhatott és Schrenkius metszetgyűjteményébe, Zrínyi Miklós arcképe mellé, őse iránti elragadtatása jeléül, odajegyezte a büszke sorokat.”⁴ A latin sorpár magyar műfordítása 1982-ben született meg, mégpedig a jeles költő, Weöres Sándor (1913–1989) tollából:⁵

Egyetlen, de igaz, hív képe a vérbeli hősnek:
Élj, amíg élhetsz, ám halni se félj sohasem.

¹ JACOBUS SCHRENKIUS A NOTZIG, *Augustissimorum imperatorum, serenissimorum regum atque archiducum, principum, comitatum, baronum, nobilium aliorumque clariss. virorum verissimae imagines* (Oeniponti: Ioannes Agricola, 1601). Ebben a könyvben található Dominicus Custos Zrínyi Miklós szigeti várhióst ábrázoló rézmetszete, amely Giovanni Battista Fontana rajza nyomán készült.

² SIMON Melinda, „Egy erdélyi származású bécsi antikvárius és műkereskedő dinasztia: a Kende család”, *Magyar Könyvszemle* 128 (2012): 494–495.

³ KENDE S[ámuel], *Bibliotheca Zrinyiana. Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrinyi: Ein Beitrag zur Zrinyi-Literatur. Mit literar-historischer Einleitung* (Wien: S. Kende, 1893), IX, 28.

⁴ KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964, 2. átdolg. kiad.), 76.

⁵ ZRÍNYI Miklós, „Mint Hektor Trójának...”, bemutatja KOVÁCS Sándor Iván (Budapest: Európa Könyvkiadó–Helikon Kiadó, 1982), 15, 21, 22. (A bejegyzés hasonmásával.) – WEÖRES Sándor, *Három veréb hat szemmel: Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból*, bev. és forrásjegyzék KOVÁCS Sándor Iván (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1982), 356, 360–361.

A műfordítást közlétező Kovács Sándor Iván (1937–2019), a tudós debreceni professzor, Bán Imre (1905–1990) tekintélyét is latba vetve, így érvelt Zrínyi szerzősége mellett: „Az *Una est et verax...* Bán Imre szerint is Zrínyi eredeti disztichonja; Hans Walther *Proverbia sententiaque latinitatis medii aevi* című gyűjteménye (Göttingen, 1963–1969) sem ismeri, bár klasszikus eredete mégsem kizárt. Hasonló gondolat található Karnarutić *Vazetje Sigeta Grada* című énekében: »Jobb küzdeni, vitézül ellenállani, mint szégyenteljesen magát megadni, mert úgyis meg kell halni.« Hajnal Márton szó szerinti fordítása: Klny az EPhK 1905. évi folyamából, 42.”

1986-ban a debreceni klasszika-filológus, Németh Béla (*1942), kritikával illetve Weöres Sándor magyarítását, és a helyesbítés érdekében közölte a saját műfordítását:

Férfivitézségnek példája, az egy, igaz úté:
Élhetsz holtod után, hát ne remegd a halált.

Ugyanő megállapításait ebben összegezte: „A latin disztichon csak szellemében kapcsolódik az ókori halhatatlanság-gondolathoz. Szövegszerű antik szentencia-előzménye nincs. (vö. Thesaurus Linguae Latinae s.v. imago; OLD s.v. verax). Egyes metrikai megoldásai, pl. az imago sorvég, illetve szókapcsolatai, pl. virtutis imago Vergiliusra, Silius Italicusra, illetve Cicero és Seneca erényelméletére utalnak.”⁶

Az epigramma értelmezéséről és annak lehetséges magyar fordításáról vita is kerekedett. Kovács Sándor Iván tanulmányaiban többször is bajlódott az epigramma tartalmával és fordítási nehézségeivel.⁷ Időközben Détshy Mihály (1922–2007) művészettörténész és műfordító is készített a vitatott versből egy 1986-ban közzétett újabb magyarítást:⁸

Egy igazán hű tükre a legfőbb hősi erénynek,
Hogy mikor élhetnél, mégis halni se félsz.

A továbbiakban egyre elfogadottabbá vált az a nézet, hogy a margóra jegyzett vers Zrínyi saját szerzeménye lehet. 2019-ben Suhai Pál (*1945) készítette el

⁶ NÉMETH Béla, „Zrínyi Miklós latin epigrammájának szövegéhez és magyar fordításához”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 90 (1986): 535–536.

⁷ KOVÁCS Sándor Iván, „A Zrínyi-epigrammák szövegközléséhez és az »Una est...« új fordításához”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 90 (1986): 536–537; KOVÁCS Sándor Iván, „»Mert szerencse vigasztal«: Vélekedések néhány Zrínyi-könyvjegyzetről”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 91–92 (1987–1988): 181–182; KIRÁLY Erzsébet – KOVÁCS Sándor Iván, „*Adria tengernek fönnforgó hajjai*”: *Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983), 57–58.

⁸ GALAVICS Géza, *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet* (Budapest: Képzőművészeti Kiadó, 1986) 90, 146.

az általa sajtó alá rendezett Zrínyi-kiadás számára a nevezetes epigramma immár negyedik magyar műfordítását:⁹

Íme, a legfőbb virtus képe, az egy, a valódi:
Élhetsz, megteheted, hogy sose féld a halált.

Az elmondottakból jól látható, hogy mennyire nagy becsben tartották mindeddig ezt a Zrínyinek tulajdonított epigrammát. A valóság azonban az, hogy ezt a két verssort nem Zrínyi szerezte, hanem olvasmányai során más valakitől kölcsönözte. A verssorok valódi jelentésének megértéséhez a kulcsot az az elégia adhatja meg, amelyben azok eredetileg szerepelnek. A kiragadott idézetek esetében többnyire tág tere nyílik a félremagyarázásoknak. Miként az alábbiakban elmondjuk, ezzel az elhíresült epigrammával is ez történt.

John Barclay (1582–1621), skót neolatin író és költő, főként *Argenis* (1621) című, századokon át nagy népszerűségnek örvendő, szövevényes cselekményű, politikai célzatosságot sem nélkülöző, szerelmi regényéről híresedett el.¹⁰ Ennek a regénynek több magyar fordítása is született a XVIII. század során.¹¹ Ugyanő azonban 1605–1607 során egy másik sikeres könyvet is írt, két egymást követő részben, az *Euphormionis Lusinini Satyricont*.¹² Ez az erőteljes szatíra, amelynek előképei Apuleius és Petronius ókori regényei voltak, a jezsuitákat, az orvosokat, a kortárs tudományt, az oktatást és irodalmat vette célba. A főhős, Euphormio, cselszövők és csavarók közt bolyong egy képzelt országban, Lusiniában.¹³ Ehhez a látszólagosan az ókorban játszódó, rendkívüli kalandokat elbeszélő, versekkel is elegyített pikareszk regényhez a későbbi kiadók hozzáillesztették Barclay *Apologia pro se* (1610) és *Icon animorum* (1614) című munkáit is.¹⁴ Egy dijoni ügyvéd, Claude-Barthélemy

⁹ ZRÍNYI Miklós *Költői művei*, s. a. r., tan., jegyz. SUHAI Pál (Budapest: Balassi Kiadó, 2019), 277.

¹⁰ JOHN BARCLAY, *Argenis*, ed., transl. MARK RILEY and DOROTHY PRITCHARD HUBER, 2 voll. (Assen: Royal van Gorcum – Tempe [AZ]: Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, 2004), 1: 3–44.

¹¹ BARKLÁJUS János *Argenisse*, ford. FEJÉR Antal, Eger, 1792. – SZELESTEI N. László, „Argenis-fordítás időmértékes magyar versbetétekkel (1761)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 104 (2000): 224–231. – BODOR Béla, *Régi magyar regénytükör*, második, jav., és bőv. kiadás, a digitális változat Bodor Béla munkája (2008): <https://mek.oszk.hu/06700/06797/06797.htm> (hozzáférés: 2021. 01. 08).

¹² JOHN BARCLAY, *Euphormionis Lusinini Satyricon* (*Euphormio's satyricon*) 1605–1607, transl., introd., notes DAVID A. FLEMING (Nieuwkoop: B. de Graaf, 1973) xxxvi + 383 pp.

¹³ STEVEN MOORE, *The Novel: An Alternative History, 1600–1800* (New York, London: Bloomsbury Academic, 2013), 150–156; 161. (A „Latin Fiction” című fejezetben Barclay *Satyriconja* és *Argenisse*.)

¹⁴ EUPHORMIONIS LUSININI, sive IOANNIS BARCLAY *Satyricon, quadripartitum; munc denuo recognitum, emendatum, et mirifice illustratum* (Leydae, 1619; Amsterodami, 1623; Londini, 1624; Amsterodami, 1627). – JOHANN BARCLAY, *Euphormio: Satirischer Roman des Johann Barclay, nebst Euphormios Selbstverteidigung und Spiegel des menschlichen Geistes*, aus dem Lateinischen übersetzt von Gustav WALTZ (Heidelberg: Winter, 1902.)

Morisot (1592–1661), gondosan elolvasta Barclay szatirikus és egyben allegorikus művét, amely olyannyira elnyerte a tetszését, hogy 1624-ben, Alitophilus álneven, *Veritatis lacrymae* címmel *continuatíót*, azaz folytatást írt hozzá.¹⁵ Az igazság könnyeiről szóló *continuatío* előbb önállóan jelent meg;¹⁶ majd 1629-től kezdve a kiadók ötödik részként, hozzáillesztették Barclay addig csak négy részből álló könyvéhez, mintha azt is ő írta volna. Ebben a Morisot által kiötlött, folytatólagos részben van az a 8 soros epigramma, amelynek utolsó két sorát Zrínyi Miklós kiemelte, majd azokat odajegyezte dédapjának rézmetszetű arcképe mellé.¹⁷

Az Alitophilus¹⁸ kalandjairól szóló, burkoltan ugyancsak a jezsuitákat ostromozó, ám álnevekkel valóságos személyeket kipellengérező regény titkos mondandóját, a korabeli francia viszonyok és a Dijon városát, sőt magát a szerzőt érintő események ismerete nélkül, aligha érthette meg a kívülálló olvasó.¹⁹ A metrikus versekkel is megtűzdelt regény végén megjelenő Theophilus nem más, mint a francia irodalom akkor legnépszerűbb költője és fenegyereke, a libertinus eszméket valló Théophile de Viau (1590–1626).²⁰ Kétszáz esztendő múltán is érdeklődést váltott ki ez a rejtélyes könyv, mert 1821-ben egy kéziratos francia fordítás is született belőle.²¹ Morisot további latin nyelvű munkássága igen változatos volt; panegyricust szerzett IV. Henrik és XIII. Lajos francia királyról; *Peruviana* címmel kulcsregényt, illetve politikai pamfletet; sőt geográfiai könyvet is írt.²²

¹⁵ Laurence GIAVARINI, „La «liberté satyrique» et la «liberté françoise». Politiques de la satire dans le *Satyricon* de Jean Barclay (1603–1628)”, *Discours satiriques et poétiques de l’actualité*, Cahiers d’Aubigné Niort, *Albineana* 29 (2017): 109–130.

¹⁶ ALITOPHILI *Veritatis Lacrymae sive Euphormionis Lusinini Continuatío* (Genevae, 1624), 182; ALITOPHILI *Veritatis lacrymae, sive Euphormionis Lusinini Continuatío*. Pars V. (Leydae, 1628), 165.

¹⁷ Euphormionis Lusinini, sive Ioannis BARCLAI *Satyricon, partes quinque, cum clavi, accessit Conspiratio Anglicana* (Amsterodami: Blaeuw, 1629), 524.

¹⁸ Alitophilus (ἀλειτοφιλος) = bűnöst szerető

¹⁹ Louise GODARD DE DONVILLE, „D’Alitophile (Cl.-B. Morisot, 1625) à Théophile de Viau sans le «libertinage»” in *L’Histoire littéraire: ses méthodes et ses résultats: Mélanges offerts à Madeleine Bertaud*, réunis par Luc FRAISSE, (Genève: Librairie Droz, 2001), 539–554.

²⁰ KALMÁR Anikó, „Théophile de Viau” in *A francia irodalom története*, szerk. MAÁR Judit (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2011), 189–192.

²¹ *Les larmes de la vérité ou les Aventures d’Alitophile écrites en prose latine, mêlée de vers* par Claude Barthelemi MORISOT de Dijon. Traduites librement en français et divisées en 14 livres, précédées d’Analises ou Argumens par JBJ, Tours l’an 1821, in 4°, 280 p. (A címléírás Laurence Giavarini idézett tanulmányából származik.)

²² Raymond BAUSTERT, *La consolation érudite. Huit études sur les sources des lettres de consolation de 1600 à 1650* (Tübingen: Günter Narr Verlag, 2003), 288. – Morisot művei: *Panegyricus Ludovico Justo scriptus*, Dijon, 1621; *Henricus Magnus*, Dijon, 1624; *Peruviana*, Dijon, 1644; *Orbis maritimus*, Dijon, 1643; *Epistolarum centuriae II*, Dijon, 1656; *Ovidii Fastorum libri XII, quorum sex posteriores a Claudio Bartholomaeo Morisoto Divionensi substituti*, Dijon, 1649. (Morisot megírta a római naptár Ovidiusnál hiányzó VII–XII. könyveit.)

Morisot *Continuatió*jában a Zrínyi által felhasznált epigramma egy hírhedt tengeri rabló, Eurybatus, meglehetősen kusza és zavaros történetében kerül elő. A kalóz rejtkehelye egy, a Pireneusok szakadécai között megbújó ház (domus Eurybati infamis piratae). Eurybatus minden cselekedetével halmozta a bűnöket. Egy ellene indított támadás során attól rettegett, hogy az ellenség kezére kerülhet a felesége, ezért inkább megölte őt:

Pavens Eurybatus, et ad repentinum tumultum desperabundus,
timensque ne quod etiam post suam mortem spoliū rebellibus
relinqueret, quae natura trepidantium est; intentusque captivae
nuptiis, inter ancipitia belli pactam uxorem perdere maluit quam
Celadonti reservare. Nimmēavit ad novam coniugem, et inter
ultimum osculum inseruit ensem amato pectori, idem bonus
maritus, & cruentus percussor.

Azaz: A reményét vesztett Eurybatus pedig rettegve a váratlan lázadás miatt, és félve, nehogy a halála után a zsákmány is a lázadóknál maradjon, ami a szorongatottak természete; és aggódva a fogoly nő násza miatt, a kétfrontos háború közepette eljegyzett feleségét elveszíteni inkább akarta, mint Celadon számára megtartani. Járt-kelt újdonsült feleségénél, és az utolsó csók közepette beledöfte kardját a szeretett kebelbe, ugyanaz a jó férj, és a vérengző gyilkos.

Később Eurybatus az immár halott nő iránti szerelme miatt őrjöngve, magányos bujdosásba kezdett. Az epigramma és az azt keretező szövegrész a következő:

Unde & hodie in limine heremi simulacra Mortis et Amoris hic
arcu protenso, illa concussa falce ad aeternam facti memoriam
stantia visuntur. Legiturque hoc Eurybati epigramma, nam et ipse
componebat carmina ubi aliquid de impetu suo furor remiserat.

Quid fugis, ah, demens? comitantes pectora flammās?
Saevus habet pennas, spicula saevus habet!
Praevertit celeri fugientes improbus ictu,
Et volucris penna quod fugit, assequitur.
Si vitare velis durantem in vulnera dextram,
Ad quae confugas brachia Mortis habes.
Una est, et verax summae virtutis imago,
Vivere cum possis, non timuisse mori.

Concluserat epigramma, subiit intemperans humor, qui sensibus immoderata insaniae permixtione vitiatas totam mentem praecipiti & extremo corrupti exitio.

Mindez nyersfordításban:

Onnan ma is e magány küszöbén a Halál és Amor ábrázolásai,
ez kifeszített íjával, amaz suhintó kaszájával, cselekedetük örök
emlékezetére állítottaknak látszanak. Vegyük is elő Eurybatus eme
epigrammáját, mert ő is szerzett verseket, mihelyt némileg a maga
hevületéből a dühe alábbhagyott.

Esztelen, óh, miért futsz el a szívedet üldöző lángok elől?

A kegyetlennek nyila van, a kegyetlennek szárnya van!

Lerohanja gonosz módon sebes bökéssel az elfutókat,

És gyors szárnyával, ami után fut, azt utoléri.

Ha el akarnád kerülni a sebedbe vajú jobbját,

A Halál karja lesz az, amihez menekülhetsz,

Az pedig egyedül a végső bátorság valódi megmutatása,

Hogy, noha élhetnél, nem féltél meghalni sem.

Az epigramma összefoglalta, hogy nyomul a mértéktelen testnedv,
amely a megsértett érzékekben az örület féktelen összekeverésével
a teljes elmét veszélyes és végső romlásba ragadja.

Az epigramma fiktív szerzője tehát az az Eurybatus, aki a becstelenítéstől félve, szeretett feleségét megölte. Ő a nevét a görög mitológiában igencsak rossz hírű Kerkópsz (κερκωψ) testvérek egyikétől vette, akik csavargó tolvajok voltak. Az Eurybatus nevéből képzett igét és annak magyarázatát Erasmus bevette adagiumai közé: „*Εὐρυβατεύεσθαι*, id est, Eurybatizare, est improbis uti moribus. Eurybatus ex Cercopibus unus fuit, insignitae improbitatis homo.”²³ Azaz: gonosz erkölcsökkel élni. Eurybatus az egyik volt a Cercopok közül, megkülönböztetett gonoszságú ember. Baranyai Decsi János (1560–1601) Erasmust követő szólásgyűjteményében ezt a görög igét így fordította magyarra: 8. *εὐρυβατεύεσθαι*. *Euribatizare*. Csintalankodni.²⁴ Morisot tehát egy gyilkos gonosztevő szájába adta az epigrammáját, amelynek erkölcsi tanulsága már emiatt is gyanúra adhat okot.

A szerelmi szenvedés elől az öngyilkosságba való menekülést ajánló epigramma 6. sorában a 'brachia Mortis' szavakat az 1634-nél későbbi kiadásokban tévesen

²³ Desiderius ERASMUS ROTERODAMUS, *Opera omnia emendatiora et auctiora, ad optimas editiones, praecipue quas ipse Erasmus postremo curavit* (Leiden: Brill, 1993), 186.

²⁴ *Adagiorum Graecolatinoungaricorum Chiliades quinque* ex Des. ERASMO [...] ac Ungaricis proverbiis, quoad eius fieri potuit, translatae, studio ac opera Ioannis DECII BARONII (Bartphae: Jacobus Klösz, 1592), B5r. (Chiliadis primae, Centuria secunda, Decas III. 8.)

a 'brachia Martis' szavakra torzították.²⁵ Zrínyi vélhetőleg már ezt a romlott változatot olvashatta, emiatt a 6. sor után következő 7–8. sorokat úgy értelmezhetette, hogy azokban a hősi halálra történik utalás. Zrínyinek a szövegösszefüggésből észre kellett volna vennie a szövegromlást. A furcsa kontextus ugyanis csak döcögősen értelmezhető: „Ad quae confugias brachia Martis habes”, azaz: Mars karja lesz az, amihez menekülhetsz. Nos, a hadistennek nem szoktak a karjába menekülni. A 'halál karjai' gyakorta alkalmazott kifejezés, Mars karjaira viszont soha nem történik említés a latin nyelvű szövegekben. A képmást jelentő 'imago' szó itteni alkalmazására sincs megfelelő antik vagy humanista eredetű párhuzam. Újkori sírfeliratokban jön elő gyakran a virtutis imago kifejezés.²⁶ Nem csoda, ha a műfordítások készítői nehezen boldogultak el vele.

Az utolsó verssor halált kívánó fordulatához két antik párhuzam is kínálkozik. Az egyik Ovidius *Ars amatoria*, azaz *A szerelem művészete* című könyvéből való (II, 27–28.), ahol a krétai labirintust felépítő Daedalus így könyörög Minosnak:

Et quoniam in patria fatis agitatus iniquis
Vivere non potui, da mihi posse mori!²⁷

Gáspár Endre (1897–1955) fordításában:

Régi hazámba, ahol, hányatva a mostoha sorstól,
Élnem nem lehetett, halni bocsáss legalább!²⁸

A másik hasonló fordulat a VI. században élt késő római költő, Maximianus első elégiájában fordul elő.²⁹ Ezen elégia reneszánsz kori ismertségét az is mutatja, hogy Michel de Montaigne (1533–1592) *De l'expérience (A tapasztalásról)* című esszéjében, az öregség és a betegség kapcsán, négy sort (171–174) idézett belőle.³⁰ Az „Aemula

²⁵ BARCLAI *Satyricon*, 1629, 524: Mortis; Amsterodami, 1634, 528: Mortis; Amstelodami, 1644: ? – Lugduni Batavorum, 1637, 648: Martis; Lugduni Batavorum, 1655: Martis; Amstelodami, 1658, 516: Martis; Amstelodami, 1664, 516: Martis.

²⁶ Például Nádasdy Ferenc (1623–1671) lékai sírversében: „Binus amor, pietas bina, et virtutis imago”. Közli: „Vasmegeyi kolostorok III”, *Religio: Egyházi és irodalmi folyóirat*, Pest, 1853. március 8, 29. szám, 227.

²⁷ P. OVIDIUS NASO, *Opera*, ed. R. EHWALD (Lipsiae: Teubner, 1916), 1: 204–205.

²⁸ OVIDIUS, *A szerelem művészete (Ars amatoria)*, ford. GÁSPÁR Endre, Ampelos Könyvek 2 (Debrecen: Pannon Könyvnyomda, 1943), 31.

²⁹ Anna Maria WASYL, *Genres rediscovered: Studies in Latin Miniature epic, Love Elegy, and Epigram of the Romano-Barbaric Age* (Kraków: Jagellonian University Press, 2011), 120–135 („Part two: The Elegy without Love: Maximianus and his Opus”).

³⁰ Michel de MONTAIGNE, *Les essais* (Paris: Michel Sonnius, 1595), 211.; *The Elegies of MAXIMIANUS*, ed., transl. A. M. JUSTER, introd. Michael ROBERTS (Philadelphia: University of Pennsylvania Press,

quid cessas finem properare senectus?” (Irigy öregség miért késlekedsz a végemet sürgetni?) kezdetű elégiában a vénségtől szenvedő ember a halált óhajtja magának (*Elegia I*, 111–112):

Nunc quia longa mihi gravis est, et inutilis aetas,
Vivere cum nequeam, sit mihi posse mori!³¹

Azaz: ”Mivel most nehéz nekem hosszas és haszontalan életkorom, / Amikor majd nem tudok élni, legyen módom meghalni!” – A Zrínyi által idézett distichont, a fentiek figyelembevételével, magunk ekképpen magyaráztuk:

Látszata úgy van a teljes bátorság igazának,
Hogy, noha élhetnél, menni halálba ne félj.

Miként az antik párhuzamok révén is látható, a Zrínyi által idézett Morisot-epigramma záró verssorainak, ha a vers egészét tekintjük, nincs semmi közük az általa sugallt jelentéshez; sőt maga a kiragadott distichon önmagában is bajosan alkalmazható a hősi halálra. Valójában a szerelmi szenvedés ellenszerül a halálba való menekülést, a bátran vállalt öngyilkosságot magasztalja Morisot erkölcsileg vitatható epigrammája, amelyben csak a Mors szerepeltetésének van értelme, Marsénak nincs. Az epigramma eredeti változatát az azt keretező prózai szöveg is igazolja. Ne feledjük azonban, hogy a Morisot által Barclay *Satyricon*jához készített gyarló folytatás ugyancsak szatírának tekinthető.

A gyötörődés, a halál kívánása és az öngyilkosság felmerülő gondolata, vagy inkább az azzal való fenyegetőzés az antikvitás óta gyakori fordulat a szerelmi lírában és a pasztorálokban. Ezeket a kimódolt fordulatokat azonban sokszor csupán metaforaként kell értelmezni, hiszen velük a szerzők erotikus, vagy éppen pornográf tartalmakat lepleznek el.³² A XVI. század Catullusának tartott Joannes Secundus (1511–1536) *Csókok könyve* (*Liber basiorum*) című versciklusában a XIII. számú elégia a szerelmi együttlétről szól. Az ágyban történő viaskodás végén a kimerült férfit az erotikus halál fenyegeti; látja a Styx folyót és az érte menő Charont is ladikjával, de kedvese a lelki szerelmet jelentő csókkal vissza tudja hozni az életbe.³³

2018), 133.

³¹ Cornelii MAXIMIANI ETRUSCI GALLI, *Elegiae sex ex recensione et cum notis WERNSDORFII* (Londini: Jacobus Bohn, 1838), 37.

³² SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, „Az olvasóhoz” in *Ámor, álom és mámor: A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete*. Tudományos konferencia. Sátoraljaújhely, 1999. május 26–29., szerk. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza (Budapest: Universitas Kiadó, 2002), xxviii–xxxii.

³³ Ioannes Nicolaus SECUNDUS, *Basia: Mit einer Auswahl aus den Vorbildern und Nachahmern*, Hg. Georg ELLINGER (Berlin: Wiedmann, 1899), 11. – Johannes SECUNDUS, *Csókok könyve*, ford. MÉSZÖLY Gedeon,

Balassi szerelmi lírájában is gyakoriak a halált, a megöletést, sebesülést, kínlódást és a fájdalmat emlegető mondatok, miként a nagyciklus XXIII. számú, Krusith Ilonának írt udvarló versében, a szerelmi együttlét burkolt körülírása végett:

Semmit mert nem gondolok immár szernyő halálommal,
Csak hogy ölessem meg te liliomszínő karoddal,
Én szerelmem, gyilkosom, boldog lészek azzal,
Ha az én kínaimnak végét éred halálommal!³⁴

Balassi Bálint *Szép magyar komédiájában*, Julia elutasító viselkedése és barátját illető gyanakvása miatt, a végsőkig elkeseredett Credulus az öngyilkosságra készülve metszi fel a fiatal fa kérgére ezt a verset:

Credulus bújában, itt ez nagy pusztában azért ölé meg magát,
Hogy Sylvanus tőle, kit soha nem véle, elcsalta szép Juliát,
Kíért, mint ezelőtt, most is ezen helyött nem szánta ő halálát.³⁵

Morisot elégiájában a szerelmi kínok elől menekülő férfi számára az öngyilkosság vállalása metaforikus értelemben az önmaga kényeztetését jelenti. Ennek dicsérete tehát nem más, mint a szerelmi költészet addigra már igencsak elcsépeelt toposzain való, nagy frázissal álcázott, csintalankodó gúnyolódás.

A francia szerző könyvének prózai szövegét sok további verssel is megtűzdelte. Ezek többnyire a sajátjai, ám sűrűn szemelgetett, sőt kompiláltgatott az antik szerzők, kiváltképpen Ovidius, Vergilius, Lucanus és Statius műveiből is. Az Eurybatus szájába adott epigrammához pedig antik előképet használt fel, mégpedig a római szerelmi költő, Propertius egyik nevezetes elégiájának bevezető részét (II, 30, 1–12), amely ugyancsak a szerelmi szenvedés előli menekülés reménytelen voltát járja körül. Azt, hogy ez az elégia volt Morisot mintája, jól bizonyítja szinte azonos kezdősoruk is. Az egybevetés kedvéért az antik vers első 12 sorát latinul és magyarul idézzünk:

(Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 1921), 25. – CSEHY Zoltán, *Hárman az ágyban: Görög és latin erotikus versek* (Pozsony: Kalligram, 2000), 185–186.

³⁴ BALASSI Bálint, *Összes versei*, kiad. KŐSZEGHY Péter és SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Osiris Diákkönyvtár (Budapest: Osiris Kiadó, 2004), 54.

³⁵ BALASSI Bálint, *Szép magyar komédia*, kiad. KŐSZEGHY Péter és SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Osiris Diákkönyvtár (Budapest: Osiris Kiadó, 2004), 64.

Quo fugis, ah, demens? Nulla est fuga: tu licet usque
 Ad Tanain fugias, usque sequetur Amor.
 Non si Pegaseo vectaris in aere dorso,
 Nec tibi si Persei moverit ala pedes,
 Vel si te sectae rapiant talaribus aerae,
 Nil tibi Mercurii proderit alta via.
 Instat semper Amor supra caput, instat amanti,
 Et gravis ipse super libera colla sedet.
 Excubat ille acer custos et tollere nusquam
 Te patietur humo lumina capta semel.
 Et, iam si pecces, deus exorabilis ille est,
 Si modo praesentes viderit esse preces.

Bede Anna (1926–2009) műfordításában:³⁶

Esztelen, ó, hova futsz? Nem vár menedék e világon
 Bár Tanaishoz fuss, Ámor utánad ered.
 Bár a magas levegőbe repülj, Pegasust lovagolva,
 Bár a bokád Perseus szárnya röpítse tova,
 Vagy szárnyas sarukon szárnyalj el az éteri úton;
 Mercurius szédült útja mit érne neked?
 Egyre fölötted száll Ámor, zaklatja a lelked,
 És minden terhét büszke nyakadba veti.
 Órködik, oly zord őr, fölemelni se hagyja a földről
 Pilláid többé, hogyha a foglya szived.
 És ha hibáztál, nem könyörül meg rajtad ez isten,
 Csak ha a bánatodat látja s az esdekelést.

Nem lehet kétséges, hogy Morisot szatirikus epigrammájának gondolatmenete, a csattanós befejezéstől eltekintve, tartalmilag követi Propertius elégiájának itt idézett sorait. Az egybevetés egyúttal jól szemlélteti azt is, hogy a francia neolatin költő elégiája mennyire gyöngécske alkotás egy magas színvonalú, valódi toposzokkal és mitológiai utalásokkal gazdagított antik elégiához képest.

Nem érdemes tehát túlbecsülnünk a Zrínyi által Morisot epigrammájából kiemelt, félreérthető verssorok poétikai értékét. Ha azonban a feleségét megölő, majd a szerelmi bánatában őrjöngő Eurybatusról szóló kerettörténettel is összekapcsoljuk az epigrammát, akkor talán értelmet nyerhet, hogy miért irányult rá Zrínyi figyelme.

³⁶ TIBULLUS ÉS PROPERTIUS, *Összes költeményei*, szerk. KOMORÓCZY Géza (Budapest: Magyar Helikon, 1962), 201.

Őt is kísértette a korán meghalt első feleségére való fájdalmas emlékezés, vagy talán volt benne némi önvád is. Draskovics Mária Eusébia, akivel 1646. február 11-én keltek egybe, 1650. szeptember 24-én halt meg.³⁷ A Batthyány Ádámnak küldött temetési meghívó szerint a fiatalasszonyt betegségének felettébb nagy gyötrelmei után (post enormes morbi cruciatus) érte a korai halál.³⁸ Zrínyi Miklós második feleségével, Löbl Mária Zsófiával, 1652. április 30-án, Bécsben kötött házasságot.³⁹

Zrínyi számára a gyász elviselését az is megnehezítette, hogy a Draskovicsok, a temetést követő birtokviták közepette, azzal is meggyanúsították, hogy megmérgezte feleségét, aki valójában emiatt halt volna meg.⁴⁰ A Draskovics család krónikása, Ladányi Ferenc, 1675-ben azt írta, hogy az apósznak, Draskovics Gáspárnak látnia kellett, amint leánya gyermektelenül, jóllehet méreggel való megítatásnak gyanújától sem mentesen, lelte halálát („filiam, sine prole, licet non sine suspicione propinati veneni fato functam [...] conspexisset”).⁴¹ Egy magánlevél is igazolja, hogy az erről szóló pletykák mennyire messzire terjedtek, ugyanis egy ismert erdélyi politikus, Macskási Boldizsár 1682. október 1-én, Búzásbocsárdon kelt levelében ezt írta Teleki Mihálynak: „De Zerényi Miklós példáját addálom, az is az feleségét az lovászával tapasztalta: kurvázkodott. Vitézi módon az fegyvert is elébe tette, s az mérget is, s az asszony az mérget választotta. Vétkét megvallván érdemes reája.”⁴² Ráttkay György (1612–1666) zágrábi kanonok is kitért horvát történeti művében a Zrínyi Miklós és Draskovics Gáspár közötti dúló háborúságra, ám ő nem említette meg ezt a hamis vádaskodást.⁴³ Rövid mondatot írt csupán a feleség haláláról:

³⁷ A kortárs Keglevics Péter (1603–1665) naplójában, meglepő módon, azt jegyezte fel, hogy Zrínyi Miklós gróf neje, Draskovics Mária Eusébia, 1651 áprilisában halt meg. Bizonyára nem tudta a valódi dátumot, ezért Zrínyi második házasságkötésének dátumától visszszámolt egy esztendőnyi gyászévet. Lásd: KEGLEVICH Péter „Naplója”, közli DEÁK Farkas, *Magyar Történelmi Tár* 13 (1867): 246.

³⁸ Zrínyi Miklós levele Batthyány Ádámnak (Fordítás latinból), Csáktornya, 1650. december 6., in ZRÍNYI Miklós, *Összes művei*, kiad. Csapodi Csaba és Klaniczay Tibor, 2 kötet. (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958), 2: 137–138, (Az eredeti latin szöveg: uo., 441–442.) A mára elveszett levelet közölte: IVÁNYI Béla, *A két Zrínyi Miklós körmendi levelei* (Budapest: Magyarságtudományi Intézet, 1943), 96; 177.

³⁹ Zrínyi Miklós végrendelete, Csáktornya, 1662. április 6., in ZRÍNYI, *Összes művei*, 2: 385, 604.

⁴⁰ BENE Sándor, „A vadász és Viola (Zrínyi Miklós első házassága)”, *Irodalmi Magazin* 2, 4. sz. (2014): 42.

⁴¹ BENE Sándor, „Constantinus és Victoria: Zrínyi Miklós első házasságának története”, in *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai: Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra / Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara: Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*, szerk. FODOR Pál, SOKCEVITS Dénes és Jasna TURKALJ, Magyar Történelmi Emlékek: Értekezések, 618–629 (Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet–Horvát Történettudományi Intézet, 2015), 625.

⁴² HERNER János és ORLOVSZKY Géza, „Macskási Boldizsár levele Teleki Mihálynak, felesége hűtlenségéről”, *Lymbus Magyarságtudományi Forrásközlemények* 2 (2004): 79–83.

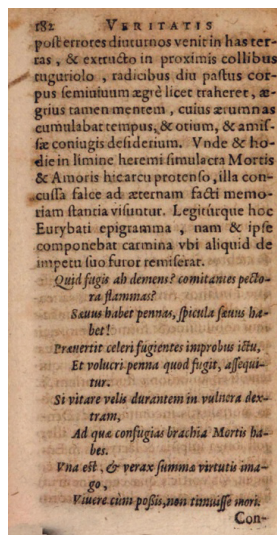
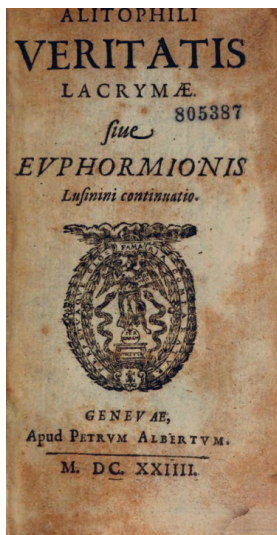
⁴³ Georgius RATTKAY, *Memoria regum et banorum, regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae, inchoata ab*

„Eusebiâ nullis ex se relictis liberis fatis concedente”, azaz: „Amikor Eusébia önmagától hátrahagyott gyermekek híján halt meg”. Ráttkay közeli és kortárs szemléelője volt az eseményeknek, hiszen a Zrínyi fivérekkel jó kapcsolatokat ápolt, történeti könyvét 1652-ben az ő költségükön és nekik ajánlva adta ki.⁴⁴

A mérég, kísérteties módon, a *Syrena*-kötetben is szerepet kapott. A jóval a feleség halála előtt megírt *Szigeti veszedelem* Kumillájának tragikus halálában, illetve a vélhetőleg a feleség halála idején szerzett *Orfeus és Euridice* antik eredetű történetében.⁴⁵ Az előbbiben a véletlenül megmérgeződött ital, az utóbbiban egy vipera mérges marása okozta a szeretett asszony halálát. Szándékosság tehát egyikben sincs, mindkettő sorstragédia.

Mindezek után úgy véljük, hogy Morisot epigrammájának záró sorpárját, amely eredetileg a szenvedést megváltó öngyilkosságot dicsérte, Zrínyi úgy próbálta az önként vállalt hősi halálra vonatkoztatni, hogy azt a dédapját ábrázoló metszet mellé jegyezte fel.

*Vna est et usque summa virtutis imago
Vivere cum possit non timuisse mori.*

Origine sua, et usque ad praesentem annum M.D.C.LII. deducta (Viennae: Cosmerovius), 1652, 262–264.

⁴⁴ BENE Sándor, *Egy kanonok három királysága: Ráttkay György horvát históriája*, Irodalomtörténeti füzetek 148 (Budapest, Argumentum Kiadó, 2000).

⁴⁵ NAGY Levente, „Túlvilágjárás a *Syrena*-kötetben” in *Határok fölött: Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*, szerk. BENE Sándor, FODOR Pál, HAUSNER Gábor, PADÁNYI József (Budapest: MTA Bölcsészettudomány Kutatóközpont, 2017), 465–470.